

**САЪДИДДИН ШПУН ИЖОДИДА ТАРИХИЙ РОМАН МАСАЛАСИ
("Шин тоғай" – "Яшил чакчайган" ва "Самце ёрон" – "Фордаги дўстлар"
романлари мисолида)**

С. Қорабоев

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

АННОТАЦИЯ

Саъдиддин Шпун пушту адабиётининг ёрқин вакилларида бири ҳисобланади. У ҳам насрда, ҳам назмда самарали ижод қилган адиб сифатида танилди. Унинг ижодидаги роман жанри, айниқса тарихий роман масаласи жуда қизиқ ва аммо шу вақтга қадар таҳлил этилмаган масаладир. Ушбу мақолада унинг "Шин тоғай" – "Яшил чакчайган" ва "Самце ёрон" – "Фордаги дўстлар" романлари таҳлилга тортилган. Таҳлил жараёнида асосий эътибор романларда тарихий ҳақиқатнинг талқин этилиши масаласи ҳамда уларнинг бадииятига қаратилган.

***Калит сўзлар:** роман жанри, пушту адабиётида тарихий роман масаласи, асар қаҳрамонлари, романда давр ижтимоий муҳити, миллий қаҳрамонларнинг романлардаги талқини, романда севги можаролари ва пушту романларида аёллар ҳуқуқсизлиги масаласи.*

ABSTRACT

Sa'duddin Shpun one of lightest representative of Pashto literature. He has lots of written works both in prose and poetry. Novel, especially historical novel in his works is very interesting, but it hasn't been analyzed up to now. In this article briefly analyzed two novels of the above-mentioned novelist, such as "Shin tog'ay" – "Green eyes" and "Samtse yoron" – "Friends in the cave". The analysis focuses on the issue of interpretation of historical reality in the novels as well as their fictionality.

***Key words:** novel genre, the issue of the historical novel genre in Pashtu literature, heroes of works, national heroes, depiction of the social environment of the historical period, love conflicts in historical novels.*

КИРИШ

Роман жанри турлари тадқиқ этилганда унинг анъанавий, ижтимоий-психологик, тарихий-биографик, ишқий, маиший, тарбиявий, сатирик, саргузашт ва детектив каби бир қанча турлари таҳлилга тортилади. Тарихий мавзуларда ёзилган асарлар асосан анъанавий ва тарихий-биографик турга мансуб бўлиб, анъанавий романнинг ўзига хос томони унда маълум бир

тарихий даврдаги ҳаёт ҳақиқати, конфликт ва муаммоларнинг ижтимоий илдизлари очишга эътибор қаратилади. Агар романнавис кучли иқтидор эгаси бўлса, ўша даврдаги ҳаёт ҳақиқатини бадиий ҳақиқат даражасига олиб чиқа олади.

Пашту адабиётидаги анъанавий тарихий романнинг ўзига хос намунаси сифатида Саъдиддин Шпуннинг “Шин тоғай” – “Яшил чакчайган” ва “Самце ёрон” – “Ғордаги дўстлар” асарларини кўришимиз мумкин.

Саъдиддин Шпун 1998-йилда “Шин тоғай” – “Яшил чакчайган” номли тарихий роман ёзди. Ушбу асар Совет-Афғон уруши ҳақида бўлиб, асар қаҳрамони Доктар Муҳибуллонинг афғон муқоамат кучлари томонидан ёлланиб, уларнинг махфий топшириғини бажариши, кейинчалик улардан кўнгли қолиб, муқоамат кучлари сафидан чиқиши, Покистонга Пешовар шаҳрига бориб, у ерда француз махсус хизмати вакиллари илтимосига кўра, ўзининг эски таниши бўлган муқоамат кучлари вакилини қутқариш жараёни тасвирланган. Муаллиф асарни қаҳрамоннинг қийин кунларда корига яраган, ёлғизлигида жонига оро кирган автомобили (фургони)нинг номи билан атаган.

Доктар Муҳибулло Германияда юрган пайтларида олган фургони ихчамгина кўчма уй бўлиб, унинг ичи яшаш учун мослаштирилган. Ранги яшил бўлганлиги ва катта-катта олд чироқлари сабабли қаҳрамоннинг қишлоқдошлари машинага “Шин тоғай” – “Яшил чакчайган” деб ном қўядилар.

“Яшил чакчайган” асар давомида бош қаҳрамоннинг доимий ҳамроҳи бўлади. Доктар Муҳибуллонинг муқоамат кучлари сафига қўшилиб қолишига ҳам унинг фургони сабаб бўлади. Кунлардан бир кун эски таниши Доктар Зривар келиб, унга аниқроғи, унинг фургонига иш борлигини айтади. Муқоамат кучлари томонидан Муҳибуллога берилган махфий топшириққа кўра, у сотилган рус офицеридан қурол-аслаҳани фургонига юклаб, белгиланган манзилга олиб бориши ва муқоамат кучлари вакилларига топшириши керак эди. Ватан олдидаги бурчини англаб етган Доктар Муҳибулло “Яшил чакчайган”га рус офицеридан олинган қуролларни юклашга рози бўлади.

Собиқ Совет армияси қўшинларининг чекланган контингенти Афғонистонга кирганидан кейинги вазиятни муаллиф бош қаҳрамоннинг укаси тилидан қуйидагича тасвирлайди:

“Ота-онам вафот этганида жуда ҳафа бўлган эдим, яхшиям ўша пайтлари ўлиб кетишган экан”¹.

¹ سعد الدین شپون ، شین تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۱۷ مخ

Муаллиф мамлакатдаги ички вазиятни маҳаллий аҳоли турмуш тарзининг салбий тарафга ўзгариши билан ифодалай олган бўлса, Совет тузумини ҳатто ўз аҳолисига ҳам зулм ўтказадиган тузум сифатида совет кишининг тақдири орқали ёмонлайди. Романда рус офицерларидан бири отаси Сталинград (ҳозирги Волгоград) мудофаасини ташкил этган қаҳрамонлардан эканлигини айтиб мақтанади. Кейинчалик маълум бўладики, Сталинград мудофааси қаҳрамонлардан ҳисобланган отаси Сталиннинг буйруғи билан қатл қилинган. Асарда ушбу рус офицери тимсоли орқали собиқ Совет ҳарбийлари ичкиликбоз қилиб кўрсатилган.

Ўша даврдаги мураккаб сиёсий вазият туфайли афғон халқи, зиёлилари ва юқори табақа вакиллари икки қурашаётган томон ўртасида қолганлиги маҳорат билан тасвирланган. Ҳатто афғон махсус хизмати вакиллари ҳам икки хил тасвирланган. Афғонистон Давлат хавфсизлик хизмати (*Хидмат-и амният-и давлат – ХАД*) вакиллари билан Совет армияси таъсирида улар каби ичкиликка муккасидан кетган ва хотинбоз сифатида тасвирланган бўлса, яна бири (аёл киши) инсофли, халқпарвар қилиб тасвирланган. Айнан шу халқпарвар аёл ходим бош қаҳрамонда ўзига хос таассурот қолдиради. Унинг намоз ўқиётганини кўрган Доктор Муҳибулло “Сиз марксчи (коммунист)масмисиз?” деб таажжуб билдирганда қиз “марксчи бўлсак ҳам, кофир эмасмиз” деб жавоб қайтаради. У асар охирида бош қаҳрамон билан Покистонга кетади ва бахтли ҳаёт кечиради.

Муаллиф уруш шавқатсизлиги ҳар иккала томонни кескин чоралар кўришга мажбур қилганлигини асар қаҳрамонининг топшириқни яқунлаш арафасидаги аҳволи билан кўрсатиб беради. Доктор Муҳибулло унга ҳамроҳлик қилаётган қизни ўлдириш ҳақида буйруқ олганда унинг муқовамат кучларидан ҳам кўнгли қолади ва икки ўт орасида қолган қаҳрамон “Сен ҳам йўқол! Муқоваматинг ҳам йўқолсин”², деб ҳайқиради. Чунки муқовамат кучлари учун жонини хатарга қўйиб, уларнинг махфий топшириғини бажариб бўлгандан кейин қизни йўқ қилмаса, унинг ўзига ҳам ўлим билан таҳдид қилишади.

Асарда паштун халқи руҳияти ҳам жуда яхши очиб берилган. Бу муқовамат кучлари томонидан жанг қилиб, ҳалок бўлган профессор билан суҳбатда очиб берилган.

“ – Ўзингни нима учун қурбон қилдинг? Ислом (дин маъносида - тарж.) учунми?

– Йўқ. Ислом мендан олдин бўлган, ҳозир бор ва мендан кейин ҳам бўлади.

– Ватан учунми?

² سعد الدين شپون ، شين تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۶۵ مخ 2

– Йўқ, чунки ватан ҳам шундай?

– Унда нима учун?

– Ўзим учун.

– Қанақасига?

– Агар мен ўзимни қурбон қилмаганимда ўзимдан нафратланиб яшардим.”³

Паштунлардаги муассиблик Афғонистонни коммунизмдан асраб қолганини ёзган муаллиф ушбу қаҳрамон – ҳалок бўлган профессор тилидан уларнинг шиорини келтиради: “Ё озодлик, ёки ўлим”.

Асар анъанавий тарихий роман шаклида, яъни ғарб эстетикасидаги “Валтер Скотт романи” тарзида ёзилган бўлиб, уни ўқиш давомида ёзувчи мохир санъаткор сифатида майдонга чиққани кўзга ташланади. Романда тарихни хроникали тавсиф этиш йўқ, тарихни воқеалар ривожини орқали кўрсатиш тенденцияси кучли. Асарни гарчи унинг бош қаҳрамонлари тўқима образлар бўлса ҳам, тўла маънода тарихий роман дейиш мумкин. Чунки унинг асосида маълум бир тарихий даврни тасвирлаш ғояси ётибди.

Шу билан бирга романда бир қанча этнографик маълумотлар ҳам берилган. Жумладан, Доктар Муҳибулло отасининг дўсти Пирали олдида бориш жараёнида унинг асли келиб чиқиши ярим тожик, ярим ҳазора эканлиги, ҳазораларнинг ерлари асли Бағлон вилояти Души туманидан бошланиши, Тўла-Барфак, Дуоб туманларидан Бомийнганча бўлган ҳудудларда ҳазоралар яшаши, уларнинг урф-одатлари ҳақида маълумотлар келтириб ўтади.⁴ Уларни оқибатли ва меҳрибон одамлар сифатида тасвирлайди.

Муаллиф нафақат ҳазоралар, балки паштунларнинг турмуш тарзи, урф-одатлари ҳақида ҳам маълумот бериб ўтади. Қаҳрамон Покистонда муҳожирликда юрган пайтларида туғруқ жараёнида қатнашади. Қирақашлик қилаётганида йўловчи аёлни тўлғоқ тутиб қолади. Шу пайт Доктар Муҳибуллонинг олдин шифокор бўлганлиги қўл келади. Ҳомиладор аёлни туғдириб бўлгандан кейин ёшлигида қишлоғида ҳомиладор аёлнинг туғиш жараёнида маҳалла болалари эшик тагига бориб, “зир йе кре, нар йе кре”⁵ – “тез туғинг, ўғил бола туғинг” деб бақириб одатларини эслайди.

Покистоннинг шимолий-ғарбий чегарабўйи вилояти (ҳозирги Хайбар-Паштунхва провинцияси) маркази Пешовар шаҳри паштунлар яшайдиган жой бўлса ҳам, Афғонистондан кўчиб келган асар қаҳрамонига бегонадек туйилади.

³ سعد الدين شپون ، شين تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۹۳-۹۴ مخونه

⁴ سعد الدين شپون ، شين تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۶۶ مخ

⁵ سعد الدين شپون ، شين تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۷۴ مخ

У “Пешоварда ҳамма нарса менга бегона, хатто мулланинг азони ҳам”⁶, деб таъкидлайди. Бу фикр ўша пайтда Покистон бизнинг иккинчи уйимиз дейдиган паштунлар ғоясига умуман зид эди. Бу албатта қахрамон дунёқараш ва ички дунёси билан боғлиқ. Доктор Муҳибуллога бу ердаги барча нарса, воқеа-ҳодисалар сиёсий мақсадларга йўналтирилгандай, сахналаштирилгандай туйилади. У “Пешовардаги менга ёқадиган ягона нарса хўрознинг қичқириғи, чунки унда сиёсат йўқ”⁷ дейди.

Асар қахрамони “Покистондаги муҳожир афғонларга босим ўтказилмоқда”, деб тўғридан-тўғри айтмаса-да, унинг сўзларидан хатто дин ҳам сиёсатга айлантирилганлиги англашилади. Доктор Муҳибулло “Ростини айтсам масжиддан кўркаман. Чунки Оқмасжидга (*Пешовар шаҳридаги масжиднинг номи*) намоз ўқишга борганимда, у ерда айрим пешоварликлар кўлларини аёллар каби кўкракларига қовуштириб намоз ўқиётганликларини кўрдим”⁸ деб ёзади. Бу хатто Совет Иттифоқи кўшинларининг чекланган контингентига қарши курашаётган мужоҳидлар томонида турган уларнинг тарафдорларига ҳам ғайритабиий кўринади ва уларнинг ҳам эътирозига сабаб бўлади. Доктор Муҳибулло зиёлиларнинг Муқоваматчилар таркибида жанг қилишини худди чўлнинг ўртасида турган кемага ўхшатади.

“Шин тоғей” асари афғон зиёлилари орасида қизгин бахсларга сабаб бўлди. Чунки ўша пайтда афғонларнинг орзу, умидларини рўёбга чиқариши керак бўлган муқовамат кучларининг ички аҳволини очиб берди. Асарда “авваллари умри тоат, ибодатда ўтиб, бориға қаноат қилиб шукроналик билан яшаган, ўз ишини виждонан бажарган диндорлар эндиликда доллар ва риёл билан бошқарилаётганлиги” очиқ-ойдин ёзилган. Муаллиф буни ўз вақтида ва тўғри англаган эди.

Шунинг учун ҳам С.Шпун Афғонистон озодлиги ва муқовамат кучлари тарафдори бўлса-да, улар томонида туриб, кўлига қурол олиб жанг қилмади. У афғон миллатига озодликни кўлга киритишга ёрдам бераётганлар аслида уларни иқтисодий ва инсонпарварлик ёрдамлари воситасида ўзларига қарам қилаётганликларини тушуниб етганди.

Дарҳақиқат, тарих буни кейинчалик исботлади. Собиқ Совет Иттифоқи Афғонистондан чиқиб кетгач ҳам урушнинг тугамаганлиги, бир фронтда жанг қилган муқовамат кучлари ҳокимият учун курашда биродаркушлик урушига

⁶ سعد الدين شپون ، شين تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۷۶ مخ

⁷ سعد الدين شپون ، شين تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۷۶ مخ

⁸ سعد الدين شپون ، شين تاغی ، ۱۹۹۸ م ، لاهور ، ۷۷ مخ

киришиб кетганлиги Афғонистондаги вазият ташқаридан туриб бошқарилаётганлигидан далолат берарди.

Асарнинг яна бир ўзига хос томони унда совет-афғон уруши давридаги воқеа-ҳодисалар асосан ўрта табақанинг фаолияти орқали ёритилади. Мазкур даврда Афғонистонда бўлиб ўтган сиёсий жараёнлар, коммунистик тузум ва капиталистик ғарб ўртасидаги кураш зиёлилар, ҳарбийлар ва махсус хизмат вакиллари фаолияти воситасида очиб берилади. Муаллиф асар қаҳрамонининг Покистон ҳудудида Франция махсус хизмати вакилидан топшириқ олиб, Афғонистонга келиши, Афғонистонда хизмат қилаётган рус амалдорининг французлар томонидан ёлланиши орқали мамлакатдаги вазиятга ташқи кучларнинг қанчалик аралашувини кўрсатиб берган бўлса, асирга тушган ХАД ходимининг муқоамат кучлари томонидан Тўра Бура тоғига олиб кетилиши орқали ички мураккаб вазиятни, томонлар орасидаги кескин курашни ёритиб бера олган.

Айтиб ўтиш керакки, Садиддин Шпуннинг “Самце ёрон” – “Ғордаги дўстлар” романи ҳам анъанавий тарихий роман турига кириб, “Шин тоғей” – “Яшил чақчайган”нинг мантиқий давоми ҳисобланади. 2002 йилда чоп этилган ушбу асар Афғонистондаги Совет-афғон урушидан кейинги вазият, фуқаролик уруши ва толиблар бошқарувининг 1-давriga (1996-2001 йй.) бағишланган.

Асарда Совет-афғон урушидан кейинги вазият унинг вайронагарчилиги билан бирга мустамлакачилик сиёсатининг маънавий оқибатлари, инсонлар онгида вужудга келган тажовузкорлик, мутаассиблик ва миллатчилик ғоялари ҳам очиб берилган.

Шунингдек, Афғонистон халқ демократик партияси (АХДП) ичидаги “халқчилар” ва “байроқчилар” фракциялари ўртасидаги ҳокимият учун кураш ҳам акс этган. “Халқчилар” фракцияси асосан пуштунлардан “байроқчилар” эса тожик ва бошқа миллат вакилларидан ташкил топганлиги сабабли фракциялар орасидаги кураш миллатчилик даражасигача етиб боради. Онги миллатчилик ғояси билан заҳарланган қаҳрамонлардан бири собиқ Совет иттифоқининг Афғонистондаги сиёсати ҳақида қуйидагича фикр билдиради: “Руслар кўриниши бизга ўхшагани ва форсийни тушунгани учун бизнинг устимизга тожикларни юборган экан.”⁹

Асарда Афғонистонда коммунистик тузумнинг мағлубияти сабаблари таҳлил этилиб, асосий омиллардан бири сифатида улар орасидаги бирдамлик йўқлиги ва халқ томонидан қўллаб-қувватланмаганлиги кўрсатилади.

⁹ سعد الدين شيون، د سمخي ياران، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م، پېنپور، ۲۲ مخ 9

Асар қаҳрамонларидан бири “Таракий «Дехқонларнинг мулкига тегманг. Худодан кўрқинг, уларга зулм қилманг» деяпти”, деб Афғонистон халқ демократик партияси (АХДП) раҳбари Нур Муҳаммад Таракийнинг ёнини олган пайтда бош қаҳрамоннинг онаси “Худонинг номини тилга олган бўлса ҳам, у русларнинг одами”,¹⁰ деб таъкидлайди. Ўша ердаги одамлар унинг фикрини қўллаб-қувватлаганлиги эса Собиқ Совет иттифоқига маҳаллий одамларнинг муносабатини билдиради.

Асарда афғон жамиятидаги ижтимоий қадриятлар ҳам таҳлил этилиб, қаҳрамонлардан бири, яъни Сафир соҳиб (элчи, исми келтирилмаган) АХДП раҳбарларидан бири Ҳафизулло Аминга “Афғонистонда ислом ва миллатчиликдан бошқа сиёсат муваффақиятга эришмайди”,¹¹ деб маслаҳат беради.

Асар қаҳрамони доктор Камолхон яқин дўсти ва маслақдоши Сафир соҳиб зиёфатда Совет иттифоқига қарши гапиргани учун ўлдирилганидан кейин мамлакатдан чиқиб кетишга мажбур бўлади.

Муаллиф Совет-афғон урушининг салбий оқибатлари йиллар давомида унитилмаслигини ифодалаш учун бош қаҳрамон Америкадан қайтиб келган вазиятни қуйидаги эпизод билан тасвирлайди.

Бош қаҳрамон бутун оиласи билан қириб ташланган кўшниси Ҳожи Султоннинг қабристонга айланган ҳовлиси олдида йиғлаётган пайтида жияни “Амаки ҳали кўп шаҳидлар сизга мунтазир бўлиб турибди, барча кўз ёшларингни бу ерда тугатиб қўйманг”¹², деб таъна қилади.

Романда Собиқ совет иттифоқига нисбатан бир тарафлама муносабат мавжуд. Унда элчини тилидан “Сталиндан бошлаб Брежневгача барча ҳокимиятга келган амалдорлар КГБнинг жосусидир”,¹³ деган даъво келади. Ваҳоланки, И.В.Сталин ҳокимиятга келган пайтда КГБ ташкилот сифатида мавжуд эмасди.

Романда Америка Қўшма Штатлари (АҚШ) томонидан олиб борилаётган тадқиқотлар ҳақида ҳам маълумот берилган. Масалан, бош қаҳрамон Покистондан АҚШга бориб, шифокор сифатида ишлаб юрганида Ветнам ва Яқин шарқдаги урушларда қатнашган шифокорлар “**Agent orange**” – “Норинжи захар” деб номланган биологик қурол устида тадқиқот¹⁴ олиб бораётганлигини ҳам ёзиб қолдирган.

¹⁰ سعد الدين شپون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۱۷ مخ

¹¹ سعد الدين شپون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۲۸ مخ

¹² سعد الدين شپون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۱۰۷ مخ

¹³ سعد الدين شپون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۳۶ مخ

¹⁴ سعد الدين شپون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۴۹ مخ

Романда толиблар даври ҳам халқ томонидан у қадар қўллаб-қувватланмаганлиги келтирилган. Толиблар даврида мусиқа эшитиш, рақсга тушиш, баланд овозда кулиш каби одатий ҳолатларга ҳам таъқиқ қўйилиши кўпчилиكنинг норозилигига олиб келади. Айниқса, аёлларга қўйилган чекловлар кучли диндор ҳисобланган бош қаҳрамоннинг онасини ҳам ажаблантиради.

Асарда паштунволай тамойилларидан бири ҳисобланган “нинавоць” – “бошпана” принципига яққол мисол келтирилган. Дўсти ота-бобосидан қолган қуролни олиб келиб, яшириб қўйишни сўраганида қаҳрамон ушбу тамойилга¹⁵ кўра у дўстига ёрдам беришга мажбур бўлади.

Романда пуштунлар ҳаётига оид яна бир одат ифодаланган бўлиб, унга кўра, бош қаҳрамон яшайдиган қишлоқда (*номи келтирилмаган*) атрофдаги бошқа қишлоқларда бўлгани каби уйга нотаниш одам меҳмон бўлиб келса, қишлоқнинг барча аҳолиси пуштун бўлгани ҳолда унга дарий (*асарда “форсий” деб берилган*) тилида гаплашилади.¹⁶

Асарни ўқиш жараёнида муаллиф ишқий роман ёзишга ҳаракат қилган, лекин мамлакатдаги ички вазият бунга йўл қўймагандек, таассурот уйғонади. Чунки бадийликни ифодалаш учун ҳам мамлакатдаги воқеа-ҳодисалар мисол қилиб кўрсатилади. Масалан, бош қаҳрамон севгилисидан қочиб, Мозори-Шариф шаҳрига кетаётганида ўзини Толиблардан шимолга қараб қочган Аҳмадшоҳ Масъудга¹⁷ ўхшатади. Бир вақтнинг ўзида бундан мамлакатнинг шимолий қисми нисбатан тинч ва беҳавотир жойлар эканлиги ҳам маълум бўлади.

Мозори-Шариф шаҳрида толибларнинг вилоят ҳокими томонидан Дашти Лайли деган жойда уч минг толибнинг тириклайин кўмилиши эсланади.¹⁸ Асар бош қаҳрамони доктор Камолхон Дашти Лайли (Лайли дашти) қатлида иштирок этган аскарни ўлимдан қутқариб қолади.¹⁹

Асарда муаллиф бир томонлама ёндашувга йўл қўйган. Чунки Дашти Лайли қатли аслида бир-бирига қарши қурашаётган ҳар иккала тараф томонидан содир этилган. 1997 йилнинг май-июл ойларида толиблар ва “шимолий альянс” ўртасидаги Мозори-Шариф шаҳри учун бўлган биринчи урушда А.Дўстумнинг генералларидан Абдул Малик Паҳлавоннинг қўли баланд келади ва асирга тушган икки минг толибни Дашти Лайлида қатл

¹⁵ سعد الدين شيون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۲۶ مخ

¹⁶ سعد الدين شيون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۱۰۹ مخ

¹⁷ سعد الدين شيون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۲۰۹ مخ

¹⁸ سعد الدين شيون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۲۱۵ مخ

¹⁹ سعد الدين شيون ، د سمخي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېڭنور ، ۲۱۶ مخ

(асарда муаллиф шу қатлни назарда тутган) эттиради.²⁰ 1998 йилнинг август ойида Балх вилоятини эгаллаган толиблар ўлдирилган асирлар учун ўч оладилар. Ўзбек, тожик ва ҳазоралардан иборат икки мингтача одам ўлдирилади ва Дашти Лайлига олиб бориб ташланади.²¹

Муаллиф толиблар ҳукмронлигига ўз норозилигини асар қаҳрамонлари тилидан ифодалаб, улар томонидан кўйилган чекловларга эътирозлар билдирса ҳам, толибларнинг ушбу жинойтини ёритмасликка қарор қилади.

Минг афсуски, Дашти Лайлида содир этилган жинойтлар шу билан тўхтаб қолмади. 2001 йилнинг декабрь ойида Қундуз шаҳрида асирга тушган толиблар ва халқаро террористик ташкилотларнинг аксарияти Покистон, Марказий Осиё ва кавказлик бўлган бошқа аъзолари Шибирғондаги қамокхонага олиб кетилаётган пайтда ўлдирилади ва айнан Дашти Лайлида биродарлик қабристонларига кўмилади. Бу фактни ўша пайтдаги асирларни кузатиб боришга масъул бўлган А.Дўстум кўшинлари ҳам, АҚШ бошчилигидаги коалиция кучлари ҳам рад этадилар. Лекин “Чегара билмас шифокорлар” олиб борган суриштирувлар натижасида Дашти Лайлида жуда кўп биродарлик қабристонлари аниқланган.

“Ғордаги дўстлар” романида 2001 йилнинг сентябрь ойигача бўлган воқеалар қамраб олингани учун бу “Дашти Лайли қатли”нинг ушбу қисми асарда ёритилмаган. Чунки бу ҳодисалар 2001 йилнинг декабрь ойида АҚШ ва коалиция кучлари Афғонистонда антитеррористик кураш бошлагандан кейин содир этилган.

Балх вилоятидан қайтаётганларида Пули-Хумрида кабоб ейиш пайтида бош қаҳрамон Камолхонни бу ерда Дўстумнинг пули амалда эканлиги ҳайратга солади. Унинг келтиришича, Дўстумнинг пули ўша пайтдаги ярим афғонийга тенг миқдорда алмаштирилган.²²

Доктор Камолхон мамлакатдаги бахтсизликларнинг асосий сабабчиси, айбдори сифатида русларни кўради. Бахтжамола деган қизнинг онасини ўлимида русларни айбдор деб билади.²³ Бахтжамола онасининг қотили сифатида отасини айблайди. Чунки унинг онасини рус аскарлари бадном қилганларидан кейин қизнинг отаси уни жар ёқасига олиб боради. Нима учун жар ёқасига олиб келинганини тушунган она ўзини жарга ташлайди. Бу ҳаракати билан у ҳам хўрлик азобини кўтариб яшашдан қутилиши, ҳам оила

²⁰ www.Wikipedia. Массовые захоронения участников Гражданской войны в Афганистане.

²¹ www.Dasht-e Leili - Wikipedia.html

²² سعد الدين شپون ، د سمځي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېښور ، ۲۲۶ مخ

²³ سعد الدين شپون ، د سمځي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېښور ، ۲۴۸ مخ

шаънига тушган доғни ўз қони билан ювиши керак эди. Қиз онасини жар ёқасига олиб келиб, уни ўлимга ҳукм қилганлиги учун отасини қотил сифатида кўрса, бош қаҳрамон Камол эса қотил вазиятни шу даражага олиб келган русларнинг буюк давлатчилик даъволари, деб ҳисоблайди.

Бахтжамоланинг отаси мулла Абдурахмон қишлоқ аҳли тўпланган жума намози пайтида “ал-Қаҳф” – “Ғор эгалари” сурасини ўқийди.²⁴ Шундан сўнг бир мўйсафид меҳробга чиқиб, Қуръондаги “Ғор эгалари” қиссасини сўзлаб беради.²⁵ Бу ҳикоя одамларга жуда кучли таъсир қилади. Худди ўзларини ҳаётий ҳикояларидек қабул қиладилар. Муаллиф ҳам асарда ҳамма қишлоққа қайтиб келгандан кейин ҳам ўз қизи ва ити билан ғорда яшаётган мулло Абдурахмон образини киритиши бунга ишора қилгандек бўлади. “Ғор эгалари” қиссасида ҳам одамлар билан бирга бир ит ғорда камалиб қолади.

Шу тариқа XX асрнинг биринчи ярмида шаклланган пашту адабиётидаги роман жанри XX асрнинг охирларига келиб, мавзу ва сифат жиҳатдан анча такомиллашган жанрга айланди. Тарихий мавзуларда ёзилган романларнинг аксарияти тарихий-биографик турга мансуб бўлса-да, анъанавий тарихий романлар маълум тарихий даврдаги ҳаёт ҳақиқати, аҳоли дуч келган турли муаммоларнинг ижтимоий илдизлари очишга хизмат қилиши билан пушту романчилигида ўзига хос ўрин тутади. Саъдиддин Шпуннинг “Шин тоғай” ва “Самце ёрон” асарлари пашту адабиётидаги ана шундай анъанавий тарихий роман намунаси сифатида дунёга келди ва улар пашту романчилигидаги анъанавий тарихий романнинг такомиллашган жанр сифатида шаклланишига хизмат қилди.

²⁴ سعد الدين شپون ، د سمځي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېښور ، ۲۵۴ مخ

²⁵ سعد الدين شپون ، د سمځي ياران ، ۱۳۸۱ ش - ۲۰۰۲ م ، پېښور ، ۲۵۴ مخ